

BART WALLET

Sam en Henny

EEN EEUW ORTHODOX-JOODSE
FAMILIEGESCHIEDENIS

BART WALLET

Sam en Henny

EEN EEUW ORTHODOX-JOODSE
FAMILIEGESCHIEDENIS

Uitgeverij Omniboek

Inhoudsopgave

Voorwoord door Ronnie Eisenmann	9
Beknopte genealogieën	12
Kaart van Amsterdam	16
Inleiding	19
Hoofdstuk 1: De orthodoxe internationale	27
Duitse wortels	30
Jodendom en moderniteit	33
Neo-orthodoxie	36
Het Frankfurter netwerk	39
Hoofdstuk 2: Het orthodoxe offensief	45
Amsterdamse orthodoxie	47
Een Amsterdamse jeugd	52
Toutseous Chajiem	56
In het familiebedrijf	63
Geluk en ongeluk	70
Hoofdstuk 3: Een nieuw begin	75
Joods engagement	79
Rond de Obrechtstraatsynagoge	83
Om het Heilige Land	88

Hoofdstuk 4: Een joods gezin in oorlogstijd	97
Oorlog in Amsterdam	99
De Pastorale Commissie	103
Deportaties	107
Onderduik	110
De ondergedoken kinderen	117
Bevrijding	121
Hoofdstuk 5: Wederopbouw	125
Gezinshereniging	125
Een joods tehuis	132
Hernieuwd joods leven	134
Vlootschouw	142
De toekomst	144
Hoofdstuk 6: In het hart van joods Amsterdam	147
Terug in Amsterdam	149
Hulpverlening	153
De joodse gemeente keert terug	157
Om de jeugd	166
Israël	168
Hoofdstuk 7: Een joods gezin in naoorlogs Nederland	173
Het familiebedrijf	174
Een uitgebreide familie	177
Een doorsnee week	184
Feesten	189
Herinnering	191
Sam in Afrika	194
De affaire-Lex Aronson	199
Hoofdstuk 8: Israël als voorland	203
Familie in Israël	204
Reizen naar Israël	206

Sams overlijden	210
Henny naar Israël	213
Conclusie	217
Bronnen	222
Lijst met Hebreeuwse en Jiddische woorden	229
Personenregister	236

Inleiding

De twintigste eeuw was zonder meer een 'Age of Extremes', zoals de historicus Eric Hobsbawm deze periode kwalificeerde. Twee wereldoorlogen, een Koude Oorlog, meerdere genocides en de botsingen van grote ideologieën als nationalisme, fascisme, communisme en kapitalisme leverden een periode van ongekende tragedie en drama op. Enorme groei van welvaart en grote armoede en hongersnoden kwamen beide voor.¹ Ingebed in deze 'eeuw van uitersten' ligt de geschiedenis van de Europese joden, die diepgaand vervlochten is met elk van die oorlogen en ideologieën.² Wellicht nog meer dan bij andere Europeanen wordt hun geschiedenis door 'uitersten' getypeerd: enerzijds is dit een eeuw waarin joden geconfronteerd werden met diepe haat in de vorm van antisemitisme, met als absoluut dieptepunt de Shoah, de systematische vervolging en

---

1 Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century* (Londen 1984).

2 In dit boek wordt geopteerd voor de spelwijze 'joden' en 'jodendom', dit in afwijking van de regels van *Het Groene Boekje* waarin aanbevolen wordt om 'joden' te schrijven in het geval de nadruk op de religieuze identiteit ligt en 'Joden' indien bedoeld wordt op de etnische identiteit. Aangezien deze keuzes niet alleen onmogelijk te maken zijn, maar bovendien een zeer onrustig beeld zouden opleveren, is conform het gezaghebbende standaardwerk *Geschiedenis van de joden in Nederland* (Amsterdam 2017) gekozen voor de eenheidsspelning 'joden(dom)'.

uitroeiing van het Europese jodendom. Anderzijds verwierven joden in deze eeuw een maatschappelijke positie waarvan voordien slechts gedroomd kon worden. Joden waren actief in de breedte van samenlevingen, als intellectuelen en politici, als zakenlieden en kunstenaars. Joden participeerden in liberalisme en socialisme, kapitalisme en communisme. Zij omarmden de nationale identiteit van de landen waarin ze leefden, maar ontwikkelden ook een eigen vorm van joods nationalisme, het zionisme. Dat resulteerde in 1948 in de Staat Israël. Dat zorgde voor een nieuw spanningsveld voor veel Europese joden: bleven zij in de ‘alte heym’ of trokken ze naar het joodse land?³

Hoe ging een Europees-joodse familie om met deze grote ontwikkelingen? Welke sporen trok deze ‘eeuw van uitersten’ in haar leven? Deze ontwikkelingen waren namelijk geen abstracte grootheden, maar hadden elk groot effect op de levens van Europese joden. Deze ‘uitersten’ overkwamen joden ook niet alleen, zij waren er evenzeer zelf volop bij betrokken. Zij ontwikkelden joodse strategieën om te reageren of te participeren, om te overleven of terug te vechten. Zij zochten naar manieren om te midden van de ‘uitersten’ hun joodse identiteit te herformuleren, op zo’n manier dat het voor hen betekenisvol was.

In dit boek staat één zo’n familie centraal, het Amsterdams-joodse gezin van Sam en Henny Eisenmann-Cohen. Sam Eisenmann (1904-1976) was een succesvolle houthandelaar die zich midden in het bestuurlijke hart van de orthodoxe hoofdstedelijke gemeenschap bewoog. Zijn vrouw, Henny Cohen (1916-1990), gaf bij hun huwelijk haar werk op en wijdde zich aan het groeiende gezin. Hun beider leven stond in het teken van wat ze zelf noemden ‘de joodsche zaak’. Maar wat was die ‘joodsche zaak’ precies? Welke

---

3 Tony Judt, ‘From the House of the Dead: An Essay on Modern European Memory’ in: idem, *Postwar: A History of Europe since 1945* (Londen 2006) 803-831.

idealen stonden hun voor ogen? Hoe zetten ze zich daarvoor in? En hoe droegen ze hun passie voor het jodendom over op de volgende generatie? Het zijn vragen die in dit boek centraal staan. Daarbij zijn drie invalshoeken gekozen om zo via dit joodse gezin greep te krijgen op de dynamiek van het joodse leven in een ‘eeuw van uitersten’.

Familiegeschiedenis

Ten eerste, dit is een portret van twee Amsterdamse joden, Sam en Henny Eisenmann. Hun levensgeschiedenis wordt echter van meet af aan ingebed in een bredere familiegeschiedenis, waarbij gekeken wordt naar de impact op hun levens van de generaties daarvoor én op het effect van Sam en Henny’s levenskeuzes op die van hun eigen kinderen. In de afgelopen decennia zijn veel biografieën en persoonlijke egodocumenten gepubliceerd van Europese joden uit de twintigste eeuw. Daarbij valt vaak sterk de nadruk op de individuele levens. Daarnaast is er een sterk ontwikkeld veld van historische studies over bredere thema’s in de moderne joodse geschiedenis, variërend van zionisme en Israël tot Shoah en naoorlogse wederopbouw. Dit boek bevindt zich precies in het midden van die twee genres: het wil deze grote thema’s zichtbaar maken via de insteek van een familiebiografie.

Deze keuze houdt in dat de nadruk niet zozeer ligt op het psychologisch portret van de centrale karakters en op de ontwikkeling van hun relaties, maar op hoe in hun levensgeschiedenis de grotere thema’s oplichten. Anders gezegd: hoe via het prisma van dit joodse gezin zichtbaar wordt welke mogelijkheden en keuzes beschikbaar waren in deze ‘eeuw van uitersten’. Daarbij blijkt er sprake te zijn van een complex samenstel, waarbij overheden, ideologieën en instituties komen met programma’s die grote impact hebben op het alledaagse leven van Amsterdamse joden. Tegelijkertijd komt dit niet willoos over hen heen, maar zijn ze zelf actief betrokken,

zoeken ze naar uitwegingen in oorlogstijd, bepalen ze hun positie tegenover zionisme en de Staat Israël en zijn ze voortdurend bezig om hun visie op wat een goed joods leven is, ook zelf handen en voeten te geven.

Langetermijnperspectief

Ten tweede, heel bewust is gekozen voor een langetermijnperspectief. In veel recente egodocumenten wordt de oorlogsgeschiedenis uit de bredere (familie)biografie gelicht. Dat gebeurt hier niet. De oorlogsjaren 1940-1945 zijn ingebed in een langere periode. Het profiel van de familie in de vooroorlogse tijd en de contacten die toen waren opgedaan zijn van cruciale betekenis om de *Werdegang* van de familie tijdens de oorlog te begrijpen. Anderzijds is het zo dat de oorlogsjaren diep ingegrepen hebben op het familieleven en geleid hebben tot nieuwe visies en bewuste keuzes die de naoorlogse periode stempelen. Juist vanuit zo'n breder perspectief wordt duidelijk in hoeverre de Tweede Wereldoorlog een scharnierfunctie heeft in het leven van Amsterdamse joden.

Wat voor de Tweede Wereldoorlog geldt, gaat evenzeer op voor het thema van zionisme en de Staat Israël. Dat is zonder meer een van de grote thema's uit de twintigste-eeuwse joodse geschiedenis en het stelde elke Europese jood voor belangrijke, verreikende vragen. Door niet zozeer op 1948 te concentreren, maar vanuit een langetermijnperspectief te kijken naar hoe de familie Eisenmann zich tot het Heilige Land, de moderne joods-nationale beweging van het zionisme en de tegenhanger van religieus antizionisme en de Staat Israël heeft verhouden, wordt scherp de dynamiek van deze eeuw duidelijk. De uiteenlopende keuzes die in de loop van de eeuw werden gemaakt, maar ook de verschillende visies in de eigen familiekring, illustreren hoezeer zionisme een existentieel thema was geworden.

Zowel de Tweede Wereldoorlog als Israël worden hier bena-

derd vanuit het perspectief van het twintigste-eeuwse Nederlandse jodendom. Ze mogen niet, zoals in te veel biografieën en monografieën gebeurt, geïsoleerd worden van deze bredere bedding. Het zijn namelijk beide gebeurtenissen die de eerder ingenomen ideologische posities van Nederlandse joden bevragen, met name het sterke Nederlandse nationalisme en de religieus-principiële afwijzing van het zionisme. Daarbij wordt het via de keuze voor een familiebiografie en het langetermijnperspectief mogelijk om het voor- en naoorlogse Nederlandse jodendom te vergelijken en continuïteit en discontinuïteit in kaart te brengen. In hoeverre zijn de Nederlandse joden in de ‘euw van uitersten’ van positie veranderd? Is hun kijk op het jodendom en op de Nederlandse samenleving verschoven?

Orthodoxie

Ten derde, bewust is hierbij gekozen voor een orthodoxe Amsterdamse familie. De reden daarvoor is tamelijk eenvoudig. Veel van de huidige boeken over twintigste-eeuwse Nederlandse joden gaan over seculiere of liberale joden, die om wat voor reden dan ook hun sporen hebben verdiend in de Nederlandse samenleving of brede internationale uitstraling hadden. Daardoor kan onbewust de indruk ontstaan dat orthodoxe joden in Nederland een marginaal verschijnsel zijn. Ondertussen bestonden zowel voor als na de oorlog in Amsterdam actieve en zichtbare kernen van overtuigde orthodoxe joden. Zij sloten zich niet op in hun eigen domein, maar waren volop actief in de Nederlandse samenleving én de bredere joodse gemeenschap. De orthodoxe joden wisten dat zij aan het begin van de twintigste eeuw een minderheid in de eigen gemeenschap waren geworden. Maar zij besloten niet om zich af te scheiden van de overkoepelende Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge Amsterdam (NHIS). Samen met opperrabbijnen en godsdienstonderwijzers zette de hoofdstedelijke ortho-

doxie zich ervoor in om de 'joodse massa's' terug te winnen voor het religieuze jodendom.

Een familieportret van een orthodox gezin is daarmee veel meer dan het opvullen van een lacune die momenteel in de geschiedwetenschap en de literatuur bestaat. Het is een manier om via de lens van dit specifieke gezin de enorme energie en visie in kaart te brengen van de Nederlandse orthodoxie. Dat was allerm minst iets dat zich in de marge afspeelde, maar juist in het hart van de belangrijkste joodse instellingen en organisaties. Dat de familie Eisenmann bij uitstek hiervoor geschikt is, zal gaandeweg dit boek blijken. Hier volstaat om op te merken dat Sam en Henny Eisenmann in tientallen joodse besturen actief zijn geweest, orthodoxe en 'algemene', en overal voor hun principiële overtuiging hebben gevochten.

De orthodoxie is om nog een reden de moeite van het bestuderen waard. De twee grote thema's van de twintigste eeuw, Shoah en zionisme, stelden juist hen voor enorme vragen. Hoe moest het religieuze joodse leven in oorlogstijd voortgang vinden? Wat betekende het om als vrome jood bij vrome katholieken of protestanten ondergedoken te zitten? Hoe moest het joodse leven na de oorlog weer opgebouwd worden? Maar ook: hield de traditionele orthodoxe afwijzing van het zionisme ook na de oorlog en na de oprichting van de Staat Israël nog stand? Hoe moest een orthodoxe jood zich tot die nieuwe Staat Israël verhouden? Het zijn vragen die voor alle joden betekenisvol waren, maar die bij orthodoxe joden extra scherp binnenkwamen en met urgentie om een antwoord vroegen.

De keuze voor het orthodoxe gezin Eisenmann betekent dat dit boek niet zonder meer representatief is voor alle Nederlandse joden in de twintigste eeuw. Dat is het wel in grote lijnen voor de orthodoxe gemeenschap. Maar juist via de insteek van dit gezin worden de stevige vragen zichtbaar die op het bordje lagen van iedere Nederlandse jood en worden ook de contouren helder van de verschillende antwoorden die gegeven konden worden. Juist om-

dat de Nederlandse orthodoxie zich niet isoleerde, bleef altijd de verbinding bestaan met de veel wijdere kring van niet-orthodox levende joden in Nederland.

Bronnen

Voor dit boek zijn uiteenlopende bronnen gebruikt. Ten eerste is intensief gebruikgemaakt van de historische collectie die de familie Eisenmann zelf bijeen heeft gebracht. Dat betreft brieven, foto's, knipsels, stukken bedrijfsarchief en allerlei persoonlijke documenten. Daar kon ik vrijelijk en ongecensureerd uit putten. De verschillende documenten zijn momenteel verspreid over meerdere gezinnen in Israël en Nederland, maar elk daarvan heeft de hele set scans in bezit. Daarom heb ik ervoor gekozen in het notenapparaat de collectie steeds als geheel aan te duiden.

In aanvulling op dit familiearchief heb ik met de meeste kinderen van Sam en Henny Eisenmann intensief kunnen spreken, in Jeruzalem en Amsterdam. Deze 'oral history' heb ik vooral gebruikt voor de couleur locale rond de informatie uit documenten en archieven. Ik ben elk van hen bijzonder dankbaar voor hun vertrouwen en de openheid waarmee zij hun familieleven met mij hebben gedeeld. Verschillenden van hen hebben ook (delen van) de tekst van dit boek meegelezen en van nuttige opmerkingen voorzien. Ondertussen lieten zij mij geheel vrij om daarbij mijn eigen keuzes te maken en accenten te plaatsen. Sinds deze gesprekken zijn twee van de Eisenmann-telgen overleden: Gershon en Awri. Hun nagedachtenis zij tot zegen.

Naast de bronnen uit de familie, had ik toegang tot diverse joodse en algemene archieven. Een volledige lijst is achter in dit boek te vinden. Ik dank met name de archivariissen en medewerkers van het Stadsarchief Amsterdam en het Center for Research on Dutch Jewry te Jeruzalem. Door materiaal uit familiale en algemene archieven met elkaar te combineren, was ik in staat om de zo

gewenste verbinding tussen het 'grote verhaal van de geschiedenis' en het 'kleine verhaal van de familie' tot stand te brengen.

Het schrijven van een portret over een familie in recente tijd is voor een historicus een waagstuk. Dat is het echter evenzeer voor de nog levende nazaten. Ik dank hen voor hun grote vertrouwen en openheid. Uiteraard draag ik de volle verantwoordelijkheid voor mogelijke gebreken.

Bart Wallet

HET JOODSE LEVEN IN EEN EEUW VAN UITERSTEN

De twintigste eeuw was er voor joden een met twee gezichten. Een periode met onmetelijk veel pijn en verdriet, met als absoluut dieptepunt de Shoah. Maar het was ook een eeuw waarin joden steeds meer een maatschappelijke positie verwierven in de Europese samenleving, de eeuw van het zionisme en de stichting van de Staat Israël in 1948. De twintigste eeuw stelde de joden voor uitdagingen en vragen. Hoe kon het religieuze joodse leven in oorlogstijd voortgang vinden? Wat betekende het om als vrome jood bij katholieken of protestanten ondergedoken te zitten? Hoe moest het joodse leven na de oorlog weer opgebouwd worden? Hoe verhiel een orthodoxe jood zich tot de nieuwe Staat Israël?

Ook de orthodox-joodse familie Eisenmann in Amsterdam kwam voor al deze uitdagingen en vragen te staan. Hoogleraar Joodse studies Bart Wallet vertelt het verhaal van de Europese joden in de turbulente twintigste eeuw aan de hand van de familiegeschiedenis van Sam en Henny Eisenmann. Door in te zoomen op het soms ontroerende, steeds fascinerende en persoonlijke verhaal van deze familie, komt de joodse geschiedenis tot leven. Deze familiebiografie maakt de grote thema's zichtbaar van het joodse leven in een eeuw van uitersten.

'Christendom en antisemitisme is een indringend en genuanceerd boek [...]. Het is knap hoe Wallet in maar honderd pagina's zo ongeveer het pijnlijkste thema van onze beschaving bespreekt zonder dat het oppervlakkig wordt [...]. Ik kan werkelijk geen reden verzinnen om dit boek niet te lezen [...]. ★★★★★'

TROUW OVER CHRISTENDOM EN ANTISEMITISME

Uitgeverij Omniboek

NUR 686

www.omniboek.nl